

Wybrane aspekty funkcjonowania dzieci i młodzieży w rodzinie

Na początku tego rozdziału zostanie przybliżone pojęcie rodziny oraz jej funkcje. Następnie zostaną ukazane typy rodzin. Analizy dotyczące rodziny ukazują wielkie jej znaczenie w życiu jednostki oraz społeczeństwa, dlatego też bardzo istotnym zagadnieniem jest jej funkcjonowanie. Funkcjonowanie wychowawcze rodziny uzależnione jest od uwarunkowań wewnętrznych rodziny, m.in. od postaw rodziców wobec dzieci.

Pojęcie i funkcje rodziny

Z pojęciem „rodzina” spotykamy się w języku potocznym, w praktyce życia społecznego człowieka oraz w różnych dziedzinach nauki. Rodzinę potocznie można zdefiniować jako parę małżeńską posiadającą dzieci. Wiele trudności z określeniem, czym jest rodzina mają psychologowie, socjologowie, jak i pedagodzy. Wynika to stąd, iż prawidłowa definicja powinna zawierać wszystkie formy życia rodzinnego, które są charakterystyczne dla społeczeństw różnych kultur, okresów historycznych oraz powinna obejmować wszystkie typy rodzin (S. Kawula, 2004, s. 13).

Rodzina to grupa społeczna, która składa się z rodziców, ich dzieci i krewnych. Rodziców łączy więź małżeńska, rodziców z dziećmi więź rodzicielska, która stanowi podstawę wychowania rodzinnego, jak również więź formalna obejmująca obowiązki rodziców i dzieci względem siebie (W. Okoń, 1996, s. 241). Rodzina jako grupa społeczna występuje we wszystkich typach społeczeństwa i jest utworzona przez osoby połączone pokrewieństwem, małżeństwem lub adopcją, które zamieszkują razem, prowadzą wspólne gospodarstwo domowe oraz wspólnie uczestniczą w realizowaniu celów związanych w danej kulturze z wychowaniem dzieci (K. Olechnicki, 1997, s. 178).

Jan Paweł II bardzo dużo miejsca w swoim nauczaniu poświęcił właśnie rodzinie; zarówno jako papież, ale też wcześniej jako biskup, kardynał, profesor. Analizując istotę rodziny, warto wziąć pod uwagę nauczanie Jana Pawła II, który w encyklice *Centesimus Annus* stwierdza: „Pierwszą i podstawową komórką „ekologii ludzkiej” jest rodzina, w której człowiek otrzymuje pierwsze i decydujące wyobrażenia związane z prawdą i dobrem, uczy się, co znaczy kochać i być kochanym, a więc co konkretnie znaczy być osobą. Chodzi tu o rodzinę opartą na małżeństwie, gdzie wzajemny dar z siebie i mężczyzny i kobiety stwarza

takie środowisko życia, w którym dziecko może się urodzić i rozwijać swe możliwości, nabywać świadomość własnej godności i przygotowywać się do podjęcia swego jedyne­go i niepowtarzalnego przeznaczenia (Jan Paweł II, Encyklika Centesimus Annus, nr 39)”.
„Rodzina jest miejscem spotkania różnych pokoleń, które pomagają sobie wzajemnie w osiągnięciu pełniejszej mądrości życiowej oraz w godzeniu praw poszczególnych osób z wymaganiami życia społecznego” (Karta Praw Rodziny, 1983, s. 8).

S. Forward uważa, że rodzina to: „nie tylko grupa osób pozostających w określonych wzajemnych relacjach. Jest to system, grupa wzajemnie powiązanych ze sobą ludzi, z których każdy oddziałuje silnie na pozostałych, często w sposób ukryty. A więc rodzina to skomplikowana sieć miłości, zazdrości, dumy, zmartwień, radości, winy-nieustanne falowanie, przyływy i odpływy ludzkich emocji w najszerszej gamie” (S. Forward, 2006, s. 183).

Rodzina pełni różnorodne funkcje.

Funkcja biologiczno-opiekuńcza wskazuje na fakt, że to właśnie małżeństwo monogamiczne jest społecznie uznawaną instytucją obcowania seksualnego i przyczynia się do zachowania ciągłości biologicznej. Do głównych obowiązków obojga rodziców należy zapewnienie dziecku właściwych warunków rozwoju fizycznego, tj. m.in. odpowiednie pożywienie, ubranie, ochrona przed niebezpieczeństwem itp.

Funkcja kulturalno-towarzyska oznacza tyle, że rodzina jest miejscem życia kulturalnego i towarzyskiego poprzez organizację wypoczynku, zabaw, rozrywki itp.

Funkcja ekonomiczna oznacza, że rodzina zgodna i nie rozbita prowadzi wspólne gospodarstwo domowe, stanowi wspólną jednostkę ekonomiczną, dostarcza środki niezbędne do życia członkom rodziny, wyposaża mieszkanie w odpowiednie sprzęty, urządzenia i produkty.

Funkcja wychowawcza wskazuje na fakt, że rodzina to instytucja, która wychowuje dzieci i w której wychowują się również pozostali członkowie rodziny (S. Kawula, 2004, s. 59).

Jedną z ważniejszych funkcji jest funkcja prokreacyjna, a także oddzielana od niej funkcja seksualna. Funkcja prokreacyjna powinna się sprowadzać do posiadania przez małżonków potomstwa. Funkcja ta jest obecnie wyraźnie zagrożona. Analiza wyników spisu powszechnego w 2002 roku w Polsce wykazała, że nastąpił spadek liczby narodzin.

Funkcja seksualna stawia sobie za cel cementowanie związku między małżonkami.

Funkcja materialno-ekonomiczna ma na celu przede wszystkim zaspokajanie materialnych potrzeb członków rodziny, potrzeb aktualnych i tych, które wiążą się

z zabezpieczeniem przyszłości. W zakres tej funkcji należą zadania związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego, zakupem żywności, środków czystości, zapewnieniem odpowiednich warunków mieszkaniowych.

Funkcja rekreacyjno-towarzyska stawia sobie za cel zapewnienie dorosłym członkom rodziny możliwości wypoczynku po pracy zawodowej, a dzieciom wypoczynku po szkole. Chodzi również o utrzymywanie kontaktów towarzyskich.

W ramach funkcji socjalizacyjno-wychowawczej rodzina ma podejmować działania mające na celu przygotowanie dziecka do życia w społeczeństwie. Następuje to poprzez przekazanie mu wiedzy o świecie, zwyczajach, wartościach oraz przygotować do pełnienia ról społecznych.

Funkcja kontrolna wiąże się z tym, że rodzina sprawuje nadzór nad swoimi członkami, aby zapobiec ewentualnym odstępstwom od norm i wzorów uznawanych w jej kręgu.

Funkcja emocjonalno-ekspresyjna ma się sprowadzać przede wszystkim w zaspokajaniu emocjonalnych potrzeb członków rodziny (B. Cholewa-Gałuszka, 2007, s. 28-32).

Rodzina powinna przede wszystkim zabezpieczać podstawowe potrzeby osób żyjących w jej kręgu. Aby mogła to realizować, musi spełniać określone funkcje. Funkcje te wiążą się ściśle z układem ról i pozycji społecznych, charakterem stosunków międzyosobowych (W. Szewczyk, 1993, s. 216).

Typy rodzin

Można przyjąć różne zasady klasyfikacji środowisk rodzinnych. Rodziny czy też grupy rodzin o zróżnicowanym poziomie warunków wychowawczych są to:

- środowisko domowe dziecka jedynego; warunki wychowawcze dziecka w rodzinie wielodzietnej;
- sytuacja dziecka w rodzinie o niskim poziomie materialnym; sytuacja dziecka żyjącego w warunkach „obfitości materialnej”;
- rodzina wzorowa, rodzina normalna, rodzina jeszcze wydolna wychowawczo; rodzina niewydolna wychowawczo, rodzina patologiczna;
 - a) rodzina ryzyka; rodzina zdeintegrowana, rozbita;
 - b) rodzina funkcjonalna i rodzina dysfunkcjonalna (S. Kawula, 2004, s. 178).

W. Ambroziak ujmuje również trzy poziomy pedagogicznego funkcjonowania współczesnych rodzin: rodziny normalne; rodziny zdeorganizowane, rodziny zdemoralizowane.

Rodziny normalne charakteryzują się pełnym składem osobowym i naturalną więzią biologiczną między rodzicami i dziećmi. Stosunki wewnątrzrodzinne opierają się na silnych związkach emocjonalnych między małżonkami i między każdym z nich a dziećmi. Konflikty mają charakter przelotny i stanowią przede wszystkim troskę o przyszłość dzieci i o byt rodziny. W tych rodzinach zaznaczają się konflikty i współdziałanie głównie ze szkołą.

Rodziny zdeorganizowane cechują się trwałymi zaburzeniami w swej strukturze, które odzwierciedlają się przede wszystkim w ostrych konfliktach bądź rozbiciu rodziny (rozwód, separacja, dezercja). Do tego typu rodzin zalicza się także rodziny rozbite przez śmierć jednego z rodziców. Związki emocjonalne dzieci z rodzicami cechuje najczęściej obojętność lub oziębłość. Tylko w przypadku rodzin rozbitych przez śmierć, stosunki te mają charakter pozytywny, jednak niepełność tych rodzin dezorganizuje ich wychowawcze funkcjonowanie. Rodziny te nie utrzymują stałych kontaktów ze szkołą. Istniejące układy ról ulegają dezorganizacji, co odzwierciedla się przede wszystkim w osłabieniu ich funkcji opiekuńczych i kontrolnych nad dziećmi. (W. Ambroziak, 1997, s. 46-47). Konieczność utrzymania rodziny przez samotną matkę lub ojca prowadzi do ograniczenia ich możliwości osobistego zajmowania się dziećmi, toteż zwykle dzieci takie wędrują od żłobka do przedszkola, przebywając w nich znaczną część dnia. Bywa, że kontakty rodziców z takim dzieckiem w ciągu tygodnia ograniczają się jedynie do podstawowych czynności związanych z opieką; na wychowanie i uczucia brakuje czasu (A. Dziuba, 2002, s. 96).

Do rodzin zdemoralizowanych należą zarówno rodziny pełne, jak i zdeorganizowane. Ich cechą są najczęściej dostarczane przez rodziców negatywne wzory zachowań i wartości życiowych. Są to przede wszystkim rodziny dotknięte nadmiernym pijaństwem i alkoholizmem. Rodziny te z reguły nie utrzymują kontaktów z instytucjami wychowawczymi (W. Ambroziak, 1997, s. 46-47).

Biorąc pod uwagę niejednakowy poziom funkcjonowania wychowawczego rodzin zamieszkujących określone środowisko możemy wyróżnić pięć kategorii rodzin: wzorową, normalną, jeszcze wydolną wychowawczo, niewydolną wychowawczo i patologiczną.

Rodzina wzorowa stwarza swoim dzieciom najlepsze warunki wychowawcze. Rodzina ta wykazuje dążność do stałego podnoszenia poziomu wychowawczego.

Rodzinę normalnie funkcjonującą pod względem wychowawczym możemy określić jako:

- Rodzinę w statycznym sensie, np. statystyczna wielkość rodziny, powszechne warunki mieszkaniowe itp.;
- Rodzinę funkcjonującą ogólnie; stwarza warunki sprzyjające prawidłowemu rozwojowi psychicznemu i fizycznemu dzieci;
- Rodzinę zintegrowaną, w której poszczególne elementy składające się na działalność wychowawczą współgrają ze sobą.

Rodzina jeszcze wydolna wychowawczo charakteryzuje się tym, że warunki wychowawcze bywają tam czasami zachwiane, podobnie jak jej ogólne funkcjonowanie. Mimo tych wszystkich zakłóceń stara się, aby swoją niepewną tymczasowo sytuację poprawić.

Rodzina niewydolna wychowawczo cechuje się tym, że funkcjonowanie wychowawcze tej rodziny jest nieodpowiednie, np. stałe konflikty rodziny ze szkołą, brak w niej jakichkolwiek planów życiowych. Są to w większości rodziny niekompletne (śmierć jednego z rodziców, rozwód, porzucenie) bądź kompletne, ale współżycie małżonków jest tam na krawędzi rozbicia.

Rodzina patologiczna charakteryzuje się tym, że jej członkowie pozostają w stałej kolizji z prawem i moralnością, np. nagminne kradzieże, rabunki, rozboje, przemoc, gry hazardowe, przemyt, prostytutka, alkoholizm, uchylanie się od uczciwej pracy. Rodzina ta jest w trwałym konflikcie ze szkołą (S. Kawula, 2004, s. 181-183).

Typologia rodziny może opierać się na liczbie jej członków i różnych formach organizacyjnych życia rodzinnego; kryterium źródła utrzymania rodziny, charakterze środowiska zamieszkania i stylu życia rodziny.

Biorąc pod uwagę grupę kryteriów możemy wyróżnić rodzinę: małżeńską, poligamiczną, poszerzoną oraz zmodyfikowaną rodzinę poszerzoną.

Rodzinę małżeńską (nuklearną), składa się z męża i żony oraz najczęściej jednego albo dwojga dzieci.

Rodzina poligamiczna składa się z kilku związków małżeńskich, najczęściej jednego mężczyzny z wieloma kobietami, tworzących jedną zbiorowość rodzinną, występująca m.in. w kulturze islamu.

Rodzina poszerzona (wielopokoleniowa, duża) oznacza, że pod jednym dachem mieszka kilka pokoleń, które uznają patriarchalną władzę ojca rodziny.

Zmodyfikowana rodzina poszerzona stanowi luźny związek rodzin nuklearnych, będących w częściowej zależności od siebie.

Ze względu na drugą grupę wymienionych kryteriów rodziny możemy podzielić na następujące typy: rodzina chłopska, rodzina robotnicza, rodzina inteligencka, rodzina miejska, rodzina wiejska (H. Cudak, 2000, s. 12-13).

Rodzina jako podstawowe środowisko społeczno-wychowawcze

Wychowanie jest jednym z podstawowych zadań rodziny. Kształtowanie dojrzałej osobowości, jakie dokonuje się w rodzinie poprzez wychowanie, jest również podstawową wartością w życiu każdej rodziny.

Naturalnym jest, że wychowanie dokonuje się zawsze w jakimś środowisku, w jakiejś grupie społecznej. Podstawowym środowiskiem wychowawczym dla dziecka jest rodzina, a rodzice są jego pierwszymi i najważniejszymi wychowawcami. Wychowanie w rodzinie ma swój szczególny charakter i odznacza się niezastąpionym bogactwem wpływów i oddziaływań. Środowisko prawidłowej i pełnej rodziny najbardziej odpowiada naturze człowieka oraz wymaganiom procesu dojrzewania.

M. Wolicki uważa, że „wychowanie człowieka to sztuka nad sztukami. Wymaga ono nie tylko odpowiedniej wiedzy, talentu pedagogicznego, stosowania właściwych metod, ale także głębokich więzi uczuciowych między wychowawcą a wychowankiem” (M. Wolicki, 1999, s. 53-54).

Natomiast J. Biedroń uważa, że „wychowanie jest kształceniem osoby ludzkiej w kierunku jej celu ostatecznego, a równocześnie do dobra społeczeństwa i Kościoła, przez harmonijny rozwój wrodzonych właściwości fizycznych, moralnych i intelektualnych” (J. Biedroń, 2002, s. 51).

W pedagogice zakłada się, że rodzina jest środowiskiem życia i wychowania. W pedagogice mówi się o rodzinie jako grupie społeczno-wychowawczej, widząc w niej małą zbiorowość, grupę pierwotną i grupę odniesienia. Grupa ta najczęściej opiera się na podstawach naturalnych (pokrewieństwie) bądź adopcji i stanowi formę zbiorowości – członków wypełniających specyficzne role w procesach wychowawczych (A. W. Janke, 2004, s. 27-29).

Rodzinę określa się często jako środowisko wychowawcze, podkreślając tym samym ogromne znaczenie wpływów środowiska rodzinnego na jednostkę. Rodzinę określa się jako jedną z podstawowych grup społecznych. W socjologii i psychologii społecznej dość często używa się w stosunku do rodziny określenie grupa. Rodzina jest grupą społeczną, ponieważ

jej członków łączy określony wzajemny stosunek, szereg stosunków społecznych (S. Kawula, 2004, s. 50).

Według Brągiel: Rodzina jako podstawowe, naturalne i pierwotne środowisko, w którym dziecko rozwija się i wychowuje ma ogromny wpływ na kształtowanie osobowości dziecka, rozwój jego zdolności i umiejętności osiągnięcia sukcesu (J. Brągiel, 1994, s. 12).

Rodzina jest podstawową grupą społeczną, w której to dokonuje się proces rozwoju i wychowania młodego pokolenia.

Rodzina jako środowisko wychowawcze ukazuje dzieciom różne modele sprawowania funkcji rodzicielskiej, do których będą mieli okazję odnieść się w swoim dorosłym życiu (D. Kornas-Biela, 2001, s. 109, 128).

Prawidłowy przebieg procesu wychowania zależy od właściwego klimatu czy też atmosfery wychowawczej w domu rodzinnym. „Jest ona znakiem charakterystycznym dla każdej rodziny i tworzy z niej takie, a nie inne środowisko rozwoju i wychowania” (J. Biedroń, 2002, s. 51). Na tę atmosferę składa się cały splot więzi uczuciowych łączących członków rodziny, przede wszystkim samych rodziców, a następnie rodziców i dzieci. Więzy prawdziwej miłości, szacunku, zaufania, zrozumienia, pomocy i troski, łączące samych małżonków oraz rodziców i dzieci, tworzą podatny grunt dla procesu wychowania. „Atmosfera domu wpływa na dziecko często podświadomie. Instynktownie wyczuwa ono miłość, życzliwość, spokój i bezpieczeństwo ogniska domowego, względnie też napięcia i konflikty, chociaż nie rozumie jeszcze ich istoty” (M. Wolicki, 1999, s.56).

Jan Paweł II zauważył, że coraz częściej obniża się wpływ rodziny jako środowiska wychowawczego. Dziecko potrzebuje do pełnego rozwoju pełnej rodziny. Nierozerwalność węzła małżeńskiego jest gwarancją takiego wychowania. Rozbicie małżeństwa prowadzi do zachwiania u dziecka równowagi psychicznej i emocjonalnej. Niebezpieczeństwem w wychowaniu dziecka jest też rozpowszechnianie się tzw. małżeństw na próbę, porzucenie instytucji małżeńskiej (Jan Paweł II, 1983, s. 232). Dzieci z takiego związku okazują niestabilność emocjonalną, aż do psychicznych urazów włącznie (Jan Paweł II, Adhortacja *Familiaris consortio*, p. 80, 81).

Rodzina nie jest jedynym i wyłącznym środowiskiem społeczno-wychowawczym. Dziecko, zwłaszcza współcześnie wychowywane jest coraz więcej przez szersze społeczności, takie jak szkoła, osiedle, ulica itp.

Struktura rodziny a pozycja dziecka w rodzinie

Struktura rodziny i pozycja dziecka wpływać może pozytywnie bądź negatywnie na jego rozwój. W rodzinach wielodzietnych preferowany jest najczęściej autokratyczny styl wychowania. Podział funkcji i obowiązków jest sztywny. W większości przypadków starsze dzieci zajmują się pomocą w wychowaniu dzieci młodszych, zdarza się czasami, że wręcz wyręczają rodziców. Rodziny małe mają więcej czasu na wychowanie dziecka. W rodzinach tych zwykle panuje liberalny styl wychowania. Bardzo często matki są nadmiernie ochraniające, co powoduje trudności w przystosowaniu dziecka do grupy społecznej (przedszkolnej, szkolnej, rówieśniczej). Dziecko takie jest bardzo emocjonalnie związane z matką. Pozycja dziecka w rodzinie stymuluje jego zachowanie się i rozwój. Dziecko najstarsze może być ofiarą przesadnej opieki, a wraz z przyjściem na świat drugiego dziecka traci tę skoncentrowaną na nim uwagę. Schodzi na drugi plan, co może być przyczyną frustracji i zaburzeń emocjonalnych, a także problemów z przystosowaniem społecznym. Dziecko środkowe zwykle jest w najkorzystniejszej sytuacji, ma dużo samodzielności, nie jest rozpieszczone. Bywa, że sytuacja taka może sprawiać, że dziecko środkowe będzie czuło się niekochane, lub też kochane mniej od najmłodszego, któremu rodzice poświęcają najwięcej uwagi. Dziecko najmłodsze ma w rodzinie zwykle wiele przywilejów, ale i niedogodności z punktu widzenia wychowania. Rodzice przejawiają wobec niego nadmierną koncentrację uwagi. Często wyręczają je. Takie podejście może ukształtować w nim cechy nieporadności.

Niektórzy małżonkowie decydują się tylko na jedno dziecko. Nazywane jest ono jedynakiem. Sam termin jednak łączy się z pojęciem dziecka jedynego i ostatniego. Model rodziny z jednym dzieckiem stał się wśród Polaków ostatnio bardzo modny. Jedynactwo jako losowa konieczność występuje bardzo rzadko; jest ono świadomym wyborem przez małżonków rodziny jednodzietnej. Dom rodzinny, w którym dziecko jest wychowywane w gronie dorosłych, bez udziału rodzeństwa, niesie ze sobą różnorodne obciążenia. Dziecko wychowujące się w środowisku dorosłych zbyt wcześnie staje się dojrzałe i pozbawione jest naiwności. W towarzystwie dorosłych jego psychika może ulegać przedwczesnej dojrzałości i starości jeszcze w okresie dziecięcego rozwoju. Dziecko pozbawione rodzeństwa skazane jest na samotność. Jedynaki bardzo często wołają o rodzeństwo. Prośby te nie są niestety spełniane, dlatego ich rodzice, albo oni sami stwarzają sobie pewne namiastki, wyrównując brak rodzeństwa w zastępczy sposób, znajdując towarzyszy zabaw w swoim psie, kocie, lalce. Między rodzicami, a jedynakiem narasta postawa silnej współzależności. Miłość i czułość

wobec jedynaka nacechowane są pewną nerwowością. Rodzice wychowują egoistę. Jedynacy, którzy wychowują się tylko wśród dorosłych są przedmiotem troski i uczuć wszystkich otaczających je ludzi. Nadmierna koncentracja uwagi rodziców sprawia, iż dziecko staje się egocentryczne i ma skłonności do dominacji. Mogą ukształtować się w nim tendencje społeczne oraz ogólna nerwowość.

Rodzinę z dwojgiem dzieci określa się jako rodzinę małą. Relacje, jakie się tworzą w tej rodzinie są lepsze niż w rodzinie z jedynakiem. Sama obecność drugiego dziecka wpływa na pierwsze dodatnio przez zmianę zachowań rodziców wobec niego. Rodzeństwo jest naturalną drogą do zdobycia przez dziecko samodzielności i niezależności w rodzinie, co z punktu wychowawczego ma doniosłe znaczenie.

Sytuacja staje się zupełnie inna w rodzinie wielodzietnej. Im rodzina jest liczniejsza, tym więcej jest wzajemnych relacji. Starsze rodzeństwo dla najmłodszych dzieci jest najbliższym i najlepszym wzorem do naśladowania. Obcowanie w rodzinie małych dzieci z dorastającymi czy już dorosłymi uczy starsze praktycznego obchodzenia się z małym dzieckiem, pozwala poznać jego potrzeby i zachowania. Samo przyjście na świat każdego następnego dziecka wyznacza mu określoną pozycję wśród rodzeństwa.

Podane powyżej przykłady wpływu struktury rodziny i pozycji dziecka są obrazem tego, jakie zagrożenie niesie za sobą dana struktura czy pozycja, jednakowoż nie oznacza to absolutnie, iż każdy jedynak będzie aspołeczny a każde najmłodsze dziecko w rodzinie infantylne. Wszystko zależy od uświadomienia sobie tych problemów przez rodziców i świadomego oraz właściwego do nich podejścia <http://www.fabrykatworczości.pl/struktura-rodziny-a-pozycja-dziecka> (16.01.2014).

Biorąc pod uwagę liczbę pokoleń, rodziny można podzielić na cztery grupy: rodzinę jednopokoleniową, dwupokoleniową, trójpokoleniową oraz wielopokoleniową.

Kiedy są sami rodzice (jedno pokolenie) nie można właściwie mówić wtedy o rodzinie, lecz o małżeństwie. Rodzina dwupokoleniowa oznacza rodziców oraz ich dzieci. Rodzinę trójpokoleniową tworzą rodzice i ich dzieci oraz dziadkowie lub jedno z nich. Rodzina wielopokoleniowa występuje wtedy, gdy rodzinę stanowią więcej niż trzy pokolenia.

Biorąc pod uwagę strukturę rodziny ze względu na kompletność lub niekompletność członków, możemy wyróżnić: strukturę pełną, strukturę niepełną oraz rodzinę grupową.

Strukturę pełną rodziny mogą tworzyć rodziny naturalne, zrekonstruowane, przysposobione, zastępcze oraz kontraktowe.

Rodzina naturalna to taka, gdy dzieci mają swoich naturalnych rodziców. Rodzina ta powstała z pierwszego związku małżeńskiego rodziców.

W rodzinie zrekonstruowanej dzieci, albo przynajmniej jedno dziecko, mają jednego „przybranego” rodzica, np. ojczyma. Jest to rodzina powstała z powtórnego związku małżeńskiego rodziców lub jednego z nich.

W rodzinie przysposobionej małżeństwo adoptuje na stałe obce dziecko, które zostaje ich dzieckiem.

W rodzinie zastępczej wychowuje się dziecko nie będące jej własnym dzieckiem; nie ma tu stałego zobowiązania się małżonków wobec dziecka, występuje tu pewnego rodzaju umowa, a koszty utrzymania dziecka pokrywa państwo.

Rodzina kontraktowa podejmuje czasowo pieczę nad dzieckiem odpłatnie, przede wszystkim z inicjatywy terenowych ośrodków pomocy społecznej.

W strukturze niepełnej rodziny rodzic opiekuje się dziećmi swoimi lub współmałżonka mieszkającymi wspólnie z nim. Strukturę niepełną rodziny mogą tworzyć: rodziny sieroce, półsieroce, rozbite, rodziny samotnych, niezamężnych matek z dziećmi

Rodzina sieroca to taka, w której występuje brak rodziców z powodu ich śmierci, a dzieci pozostają w domu pod opieką krewnych, dziadków albo osób obcych.

W rodzinie półsierocej brak jest jednego z rodziców z powodu śmierci, a dzieci są pod opieką jednego z rodziców.

Rodzina rozbita występuje w przypadku braku jednego z rodziców z powodu rozwodu lub porzucenia rodziny ze względu na separację, niepowroty z zagranicy; a dzieci są pod opieką jednego z rodziców. Możliwe są dorywcze kontakty z drugim rodzicem, czy też stała pomoc finansowa.

Rodzina samotnych, niezamężnych matek z dziećmi to przypadki losowe, gwałt lub decyzje podjęte świadomie.

Rodzinę grupową tworzy kilka lub kilkanaście małżeństw czy też par żyjących w luźnym związku lub ludzie samotni zakładają tzw. spółdzielnię życiową. Ludzie tacy żyją wspólnym życiem pod jednym dachem. Oprócz wspólnego mieszkania, wspólne jest wyżywienie i wychowywanie dzieci (S. Kawula, 2004, s. 417-419).

Zbigniew Tyszka analizując szeroko pojętą strukturę rodziny uważa, że:

- rozpowszechnia się kontrola urodzeń oraz zmniejszają się rozmiary rodziny;
- zwiększa się procent rodzin dwupokoleniowych kosztem rodzin trójpokoleniowych;
- zanika różnorodność zadań członków rodziny w zależności od płci;
- zmniejsza się autorytet i zakres władzy męża i ojca w rodzinie, a następuje wzrost pozycji społecznej żony, matki i dzieci;

- widoczny jest wzrost indywidualizmu oraz wolności osobistej wśród członków rodziny;
- obserwuje się osłabienie bezpośredniej więzi rodzinnej;
- wzrasta liczba rozwodów;
- zanika więź z dalszymi krewnymi, zaś większe znaczenie ma więź zachodząca między najbliższymi krewnymi w tzw. rodzinie dwupokoleniowej;
- młodzież uwalnia się spod arbitralnej władzy rodziców, a tym samym dochodzi do osłabienia ich pozycji władzy w rodzinie (Z. Tyszka, 2003, s. 24).

Struktura rodziny odzwierciedla jej życie w różnorodnych formach. Wyróżnia się trzy aspekty struktury rodziny: psychologiczny (układ więzi emocjonalnych), społeczny (układ pozycji społecznych, struktura władzy) i kulturowy (normy i wzory) (Z. Tyszka, 1997, s. 44-45).

Czynniki wpływające na rozwój dziecka w rodzinie

Rodzina jest najbardziej naturalnym środowiskiem rozwoju dziecka. Osoby z najbliższego otoczenia dziecka są tymi, którzy pierwsi dostrzegają i z entuzjazmem przyjmują pierwsze osiągnięcia dziecka bądź je ignorują. S. 183 Rozwój dziecka jest ważnym czynnikiem wpływającym na relacje rodzinne. Współprzeżywanie emocji i uczuć, które towarzyszą rozwojowi dziecka wzbogaca życie rodzinne oraz zbliża członków rodziny do siebie. Rozwój dziecka jest dziedziną życia rodzinnego, funkcjonowania rodziny. Rozwój dziecka jest zadaniem rodziny (M. Grygielski, 2001, s. 184).

Rodzina ma znaczący wpływ na rozwój i kształtowanie się osobowości człowieka. Rodzina jest czynnikiem rozwoju, ponieważ kształtuje te cechy dziecka, które decydują o jego przyszłym losie (E. Januszewska, 2001, s. 317).

Rozwój dziecka zależy od wielu czynników, zarówno od czynników wewnętrznych, tkwiących w samym dziecku, jak również od wpływów środowiska zewnętrznego, w którym dziecko przebywa. Przede wszystkim jednak rozwój dziecka zależy od sytuacji jaka panuje w jego rodzinie (R. Kotlarz, 1998, s. 139).

Przejawy miłości w życiu rodziców muszą być zauważalne przez dzieci. Bez tego wszelkie wywody na temat miłości nie przyniosą rezultatu. Miłość, jaką darzą siebie wzajemnie rodzice, stwarza w całym domu poczucie pokoju, pewności, akceptacji i bezpieczeństwa. Rodzą się z niej zaufanie do życia, odwaga i radość istnienia. Miłość

w domu rodzinnym jest warunkiem rozwoju nie tylko dzieci, ale i rodziców, którzy przez to, że stali się dawcami życia, nie osiągnęli jeszcze swego punktu szczytowego i kresu własnego osobowego rozwoju. Małżonkowie winni pielęgnować w sobie miłość przez całe życie. Wymaga to dużo dobrej woli, wysiłku i współpracy ze strony obojga małżonków. Przyniesie to skutek w postaci prawidłowych relacji między rodzicami a dziećmi, a także wpłynie pozytywnie na rozwój samych dzieci.

Wpływ środowiska rodzinnego na rozwój psychiczny dziecka polega na regularnym dostarczaniu bodźców względnie stałych i powtarzających się, na które to dziecko reaguje za pośrednictwem układu nerwowego. Reakcje te, które są powtarzane w różnych odstępach czasu, prowadzą do utrwalenia nawyków, przyzwyczajzeń i postaw. Środowisko rodzinne ma za zatem wyraźny wpływ na zachowania dzieci, osiągnięcia szkolne, a później na ich karierę zawodową (Z. Lechański, 1998, s. 157).

Rozwój dziecka w sferze fizycznej, poznawczej, motorycznej i społecznej uwarunkowany jest wpływami wychowawczymi rodziny. Rozwój psychiczny wyjaśnia się najczęściej interakcją wielu czynników: biologicznych, środowiskowych, aktywności własnej, procesu nauczania i wychowania. Wśród czynników środowiskowych ważny udział mają czynniki związane z rodziną, przede wszystkim poziom więzi uczuciowych w rodzinie (Z. Dysarz, 2003, s. 28-29).

Rozmowa w rodzinie jest ważnym czynnikiem rozwoju dziecka. Wskazuje się na jej znaczenie w kontekście całości rozwoju intelektualnego dziecka. Efektem rozmów rodziców z dzieckiem jest poszerzenie słownictwa, wiedzy. Rozmowa w rodzinie pełni zatem ważną funkcję informacyjną. W ten sposób oddziałuje na rozwój umysłowy dziecka. Dom rodzinny stwarza wiele okazji do rozmów, są to sytuacje związane z pracami gospodarczymi, zabawy dziecka, atrakcyjne zdarzenia itp. Rozmowa prowadzi do kształtowania więzi w rodzinie i angażuje dziecko do rozwiązywania wspólnych problemów. Jej brak przyczynia się do niezaspokojenia potrzeb młodzieży, doprowadza do ucieczek z domu, poszukiwania kontaktów poza domem (T. Kukołowicz, 1996, s. 138-139, 142).

Zgodnie z teorią społecznego uczenia się, nabywane przez jednostkę nowe zachowania powstają w wyniku naśladownictwa, modelowania i identyfikacji. Osobowość dziecka jest dzięki temu prawidłowo kształtowana i modelowana.

Naśladownictwo to ważna forma uczenia się „obserwacyjnego” (zdobywania wiadomości, nabywania umiejętności i nawyków). Jest jednym z najwcześniej pojawiających się mechanizmów psychofizycznych, które spełniają decydującą rolę w jego społecznym rozwoju. Już od wczesnego dzieciństwa dziecko naśladuje osoby z najbliższego otoczenia,

zwłaszcza rodziców, ucząc się zachowań społecznych. W domu rodzinnym dziecko zdobywa wzory do pełnienia później w dorosłym życiu we własnej rodzinie. W codziennym życiu rodzinnym dzieci naśladowują swoich rodziców ucząc się w ten sposób uczestniczenia w różnych sytuacjach, np. rozwiązywania konfliktów. Naśladownictwo jest więc ważnym procesem w zakresie społecznego dojrzewania dziecka, jak również w zakresie uczenia się ról społecznych (ról małżeńskich i rodzicielskich). Dziecko, które przeszło proces naśladownictwa, zdaje sobie sprawę z tego, że nie może w pełni być podobne do rodziców (ze względu np. na różnicę wieku, pozycję itp.). Przestaje więc naśladować zachowania rodziców, stara się natomiast zrozumieć te zachowania. Następnie usiłuje włączyć je do własnej struktury i konstruować własne zachowania. Wówczas dopiero dziecko zaczyna wkraczać w proces modelowania, który z zasadzie trwa całe życie.

W większości nowe zachowania ludzie nabywają poprzez modelowanie, a więc obserwowanie cudzych działań, doświadczeń i ich skutków. Głównym warunkiem nabycia nowego sposobu zachowania jest skoncentrowanie uwagi na modelu (jego działaniach, zachowaniu), zapamiętanie tego zachowania oraz wypróbowanie go we własnym działaniu. Modelowanie to mechanizm doskonalszy od naśladowania, ponieważ jest nie tylko kopiowaniem zachowań modelu, ale też odczytywaniem znaczenia tych zachowań i odniesienia tego zachowania do własnej osobowości. Proces modelowania jest przede wszystkim typowy dla wieku wczesnoszkolnego i dokonuje się zasadniczo w rodzinie, która jest pierwszym i najważniejszym środowiskiem wychowawczym. Warunki prawidłowego przebiegu tego procesu to głównie zaspokajanie potrzeb dziecka, pozytywna atmosfera w rodzinie, jakość związku rodziców, struktura rodziny.

Znaczącym mechanizmem warunkującym rozwój dziecka jest również proces identyfikacji. Proces ten pojmowany jest jako upodobnianie się jednej osoby do drugiej. Najwcześniejsze i najważniejsze spośród identyfikacji z osobami są identyfikacje z rodzicami. Następnie dziecko zaczyna się identyfikować z innymi osobami w rodzinie bądź spoza rodziny, jak również z bohaterami fikcyjnymi. Aby wpłynąć pozytywnie na rozwój dziecka, rodzice powinni aktywnie uczestniczyć w procesie jego wychowania, a więc interesować się dzieckiem, wzbudzać jego uczucie przywiązania do swej osoby oraz chęć naśladowania ich oraz identyfikacji, z drugiej zaś strony być konsekwentnym (R. Grochocińska, 2000, s. 125-134).

Na rozwój dziecka wpływa nie tylko biologiczne wyposażenie takie jak geny rodziców sterujące rozwojem układu nerwowego, ale także oddziaływanie środowiska, jak również świadome wychowanie.

Wspomaganie rozwoju dziecka przez rodziców ma szczególne znaczenie w przypadkach nietypowego lub nieprawidłowego rozwoju. Bardzo ważna jest zatem stymulacja rozwoju dziecka w pierwszych latach jego życia, kiedy dziecka najbardziej dynamicznie się rozwija (M. Bogdanowicz, A. Adryjanek, M. Rożyńska, 2010, s. 12).

Opracowała: mgr Anna Kowal-Słoboda

BIBLIOGRAFIA

1) Pozycje zwarte

1. **Ambrozik W.**, *Dewiacje wychowawcze w środowisku wiejskim*, Wyd. Eruditus, Poznań 1997.
2. **Bogdanowicz M., Adryjanek A., Rożyńska M.**, *Uczeń z dysleksją w domu. Poradnik nie tylko dla rodziców*. Wydawnictwo Pedagogiczne Operon, Gdynia 2010.
3. **Brańiel J.**, *Rodzinne i osobowościowe uwarunkowanie sukcesu szkolnego dziecka z rodziny rozwiedzionej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1994.
4. **Cholewa-Galuszka B.**, *Zagrożenia realizacji funkcji rodziny [w:] Korzeniowska W., Murzyna A., Szuścik U. (red.), Rodzina – w świetle zagrożeń realizacji dotychczasowych funkcji. Szkice monograficzne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007.
5. **Cudak H.**, *Funkcje rodziny w pierwszych okresach rozwojowych dziecka*, Wydawnictwo WSP TWP, Warszawa 2000.
6. **Dysarz Z.**, *Mowa dziecka a więzi uczuciowe w rodzinie*, Wyd. Akademii Bydgoskiej Bydgoszcz 2003.
7. **Dziuba A.**, *Spowiedź małżeńska. Życie małżeńskie a sakramentalna posługa pokuty i pojednania*, Kraków: Wydawnictwo „M”, Kraków 2002.
8. **Forward S.**, *Toksyczni rodzice*, Wyd. Jacek Santorski & CO Agencja Wydawnicza, Warszawa 2006.

9. **Grochocińska R.**, *Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2000.
10. **Grygielski M.**, *Rola rodziny w kształtowaniu postaw* [w:] Kornas-Biela D. (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2001.
11. **Jan Paweł II**, Adhortacja Familiaris consortio, p. 80, 81
12. **Jan Paweł II**, Encyklika Centesimus Annus, nr 39
13. **Jan Paweł II**, Homilia wygłoszona w Waszyngtonie (7.10.1979), [w:] Jan Paweł II, *O małżeństwie, nauczanie papieskie*, Warszawa 1983.
14. **Januszewska E.**, *Style reagowania na stres w kontekście postaw rodzicielskich* [w:] Kornas-Biela D. (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2001.
15. **Karta Praw Rodziny** (przedłożona przez Stolicę Apostolską wszystkim ludziom, instytucjom i władzom zainteresowanym misją rodziny w świecie współczesnym) 1983.
16. **Kawula S.**, *Pedagogiczna typologizacja rodzin* [w:] Kawula S., Brągiel J., Janke A. W. (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*. Wyd. 2., Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.
17. **Kornas-Biela D.**, *Rodzina w opinii młodego pokolenia Polaków* [w:] Kornas-Biela D. (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2001.
18. **Kotlarz R.**, *Środowiskowe uwarunkowania nadpobudliwości i agresji dzieci w wieku przedszkolnym* [w:] Cudak H. (red.), *Problemy współczesnej rodziny w Polsce. Materiały z II Ogólnopolskiego Sympozjum Naukowego*, Wydawnictwo Filii kieleckiej WSP, Piotrków Trybunalski 1998.
19. **Kukolowicz T.**, *Rodzina wychowuje*, Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej w Stalowej Woli, Stalowa Wola 1996.
20. **Lechański Z.**, *Odziaływania wychowawcze w rodzinach pełnych i niepełnych* [w:] Cudak H. (red.), *Problemy współczesnej rodziny w Polsce. Materiały z II*

Ogólnopolskiego Sympozjum Naukowego, Wydawnictwo Filii kieleckiej WSP, Piotrków Trybunalski 1998.

21. **Okoń W.**, *Rodzina* [w:] red *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo „Zak”, Warszawa 1996.
22. **Olechnicki K., Załęcki P.**, *Rodzina* [w:]. *Słownik socjologiczny*, Wydawnictwo „Graffiti” Toruń 1997.
23. **Szewczyk W.**, *Przygotowanie do małżeństwa*, Wydawnictwo Michalineum, Warszawa 1993.
24. **Tyszka Z.**, *Rodzina we współczesnym świecie*, Wyd. 2., Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2003.
25. **Wolicki M.**, *Wychowanie do wartości*, TUM Wydaw. Wrocławskiej Księg. Archidiec., Wrocław 1999.

2) Czasopisma

Biedroń J., *Proces wychowania człowieka w duchu odpowiedzialności za siebie i innych*, Powołanie 10 (2002), nr 20

3) źródła internetowe

<http://www.fabrykatworczości.pl/struktura-rodziny-a-pozycja-dziecka>